

ՀԵԹՈՒՄ ՊԱՏՄԻՉ

Պ. Յրետերիք Ֆէյտի Հեթում Պատմիչին նուիրուած այս բանախօսութիւնը արտասանեց ներկայ տարուան Մարտ ամսուն, հաւաքոյթի մը զոր Պոսիէ Կոդոցի Տան մէջ կազմակերպած էր Փարիզի Հայ Երիտասարդաց Միութիւնը. եւ Ֆրանսացի երիտասարդ Հայագէտին Հայերէն լեզուով կատարելիք առաջին բանախօսութիւնը լսելու համար հոն խոնուած Հայ ընտիր հասարակութիւնը խոր ուշադրութեամբ եւ հաճոյքով ունկնդրեց զայն:

Այդ ունկնդիրներէն շատերը նոր կ'իմանային անունը կիլիկեան Հայ Թագաւորութեան շրջանի այդ մեծարժէք Հայուն, եւ անոնք ալ որ այդ անունն իմացած էին՝ մեծ մասամբ ապահովապէս կարդացած էին անոր զործը եւ տարտամ տեղեկութիւն մը միայն ունէին այդ անձնաւորութեան վրայ: Եւ սակայն այդ Հեթումը Հայկական Կիլիկիոյ արքայական երկրորդ զերդաստանին, Հեթումեանց տոհմին պատկանող հմուտ ու ձեռներեց մտաւորական մը եղած է, հեղինակ Արեւելքի մասին ուշագրաւ դրբի մը, որ Հայտ մը կողմէ Ֆրանսերէն լեզուով շարադրուած հնագոյն գործն է, եւ որ իր ժամանակին մեծ ընդունելութիւն գտած, Մարքս-Փոլոյի զբօսն չափ հռչակ ստացած, լատիներէնի, հոլանտերէնի, իտալերէնի, անգլիերէնի թարգմանուած է: Ինչպէս Պ. Ֆէյտի իր բանախօսութեան մէջ շատ լաւ ի վեր կը հանէ, զուտ պատմագիր մը կամ ուղեգիր մը չէ Հեթում, այլ նաեւ քաղաքական գործիչ մը, ազգային-կրօնական դատի մը առաքեալը, որ Կիւրոսի Ֆրանսական կաթողիկ Միաբանութեան մը անդամ դառնալէ յետոյ, եկած էր Փուլսթիէ Կղզեէն Ե. Պապին ներկայանալու, անոր ման-

րամանօրէն պարզած էր մահմետական վտանգով պաշարուած Արեւելքի զրիստոնեաներու կացութիւնը, ու ջանացած էր զայն մղել որ նոր ինչակրութիւն մը կազմակերպէ, օգտագործելով նաեւ այն տրամադրութիւնները զոր դեռ հեթանոս մնացած ու մահմետականութեան լոյնամի Թաթարները ցոյց կուտային Եւրոպայի ու Արեւելքի զրիստոնեաններուն միանալով մահմետական ժողովուրդները, մասնաւորապէս մահմետական Թուրքերը, ջիսմաւորու եւ քրիստոնեայ տէրութեանց իրր գահակից նոյն իսկ զրիստոնէական կրօնքն ընդգրկելու:

Թաթարներու նորածագ բայց արդէն իսկ մեծածաւալ ու յարաճուն զօրութիւնը Փոքր Ասիոյ եւ Եգիպտոսի մահմետական Թուրքերուն դէմ դործածելու քաղաքականութիւնը, զոր Կիլիկիոյ մեր Հեթումեան արքայական զերդաստանը — Հեթում Ա. Թագաւորէն իսկ բուրեւալ — յղացաւ ու իր միջոցներուն ներած չափով կիրարկեց, դժբախտաբար չորդեպրուեցաւ ո'չ ինչակրութեան ո'չ ալ Պապութենէն: Իրենէ Կոուսէ իր «Պատմութիւն ինչակրութեանց ստուար ու հոյակապ գործին երրորդ հատորին մէջ» հայկական Կիլիկիոյ իշխաններուն այդ իմաստուն քաղաքականութիւնը մանրամասնօրէն պարզելով ու ջերմօրէն ջատագովելով, կ'այգանէ ինչակրութեանց դեմ կազմարները որ չեն դիտցած օգուտիլ Հայոց ցոյց տուած ուղեգիծէն, որով Թաթարներն ալ վերջ ի վերջոյ մահմետականութեան յարած, Թուրքերուն պէս անոնք ալ յոխտոնեանեռուն լոյնամի դարձած, ինչակրութեանց կատարած յործը քանդելու, Արեւելքի մէջ զրիստոնէայ

տարբեր նուաճելու եւ մահմետականութիւնը տիրական դարձնելու նպատակով են: Կուսակցի գործին մէջ պատմիչ ու գործիչ Հեթումի անձն ու երկը մէկէ աւելի անգամ յարգանքով կը յիշատակէ եւ անկից մէջընթերցումներ կ'ընէ:

Հեթումի գրքին բնագիրը առաջին անգամ տպագրուած է լազմարդիւն Հայազէտ Խոտար Տիւլորիէի «Պաշակապետական Պատմագիրներ» մատենաշարի «Հայկական վաւերաթուղթեր» հատորին մէջ: Բայց այդ Հրատարակութիւնը շատոնց սպառած է, եւ Հեթումի գործին բոլոր ձեռագիրներուն քննական համեմատութեամբ նոր Հրատարակութիւն մը չէ կատարուած տակաւին: Հ.Մկրտիչ Աւզերեան 1842ին Վենետիկի մէջ Հրատարակեց զբարբար Հայերէնով Թարգմանութիւն մը, կատարուած՝ Հեթումի գործին լատին Թարգմանութեան վրայէն, որ պակասաւոր է: Այդ Հայերէն Հրատարակութիւնն ալ երկար տարիներէ ի վեր սպառած է: Այժմեան Հայ մտաւորականներէն մատի վրայ կրնան համբուլ անոնք որ կարդացած են այդ զբարբար Թարգմանութիւնը կամ Տիւլորիէի Հրատարակութիւնը: Տարիներ առաջ Մ. Ս. Դաւիթ Բէկին Թելաղրեցի որ Հեթումի գործին աշխարհաբար Հայերէն ամբողջական Թարգմանութիւն մը պատրաստէ եւ Հեղինակին վրայ ուսումնասիրութեամբ մը Հրատարակէ Ամսհիտի մէջ: Ոգեցեցեալ բարեկամս խոստացաւ, սկսաւ աշխատիլ, բայց իր ունեցած ուրիշ զբաղումները թոյլ չտուին ի գլուխ հանել այդ աշխատութիւնը: Լոսն ըլլալով որ Հայ երիտասարդաւորութիւնը Պ. Ֆէյսիին խնդրած էր բանաստեղծութիւն մ'ընել իր Տան մէջ, ինզրեցի Համակրելի Հայազէտէն որ այդ բանաստեղծեան նիւթ առնէ Հեթումը, որուն գործովը գիտէի որ ինքն ալ արդէն հետաքրքրուած էր: Եւ ահա

Փրանսացի Հայազէտ Պ. Ֆէյսիին ըրաւ ու դեռ պիտի ընէ Հեթումին համար ինչ որ հանդուցեալ Դաւիթ — Բէկը ուզեց բայց չկարողացաւ ընել: Բանաստեղծութիւնը զոր չարագրեց եւ արտասանեց Պ. Ֆէյսի, էական դիժերը կուտայ անձին ու գործին այս Հեթումին, որ արժանի է ճանչցուելու, սիրուելու եւ յարգուելու Հայ արդի սերունդէն, ինչպէս եւ ապագայ բոլոր Հայ սերունդներէն, իբր մեր Հին մեծ ազգային գործիչներէն մին, իբր նախորդ մը Իսրայէլ Օրիններուն, Աշտարակեցիներուն, Վարժապետեաններուն եւ Որիմեաններուն, եւ իբր եւրոպական լեզուով մը արտայայտուող ու միջոցաւոր գալին զանաւոր արժանացած ատաշին Հայ արժէքաւոր Հեղինակը: Մասնաւոր հաճոյքով ինչ է որ կը Հրատարակեմ այս բանաստեղծութիւնը — եւ քննական է որ անհրաժեշտ պիտի նկատէի զայն պատկերազարդել վերարտադրութիւններովն այն զմայլելի մանրակարներուն զոր ԺԴ. եւ ԺԵ. դարերու Փրանսացի մեծատաղանդ արուեստագէտներ յօրինած են այն երկու Թանկագին ձեռագիրներուն համար որ կը գտնուին Փարիզի Ազգային Մատենադարանին մէջ եւ անոր զեղարուեստական ամենէն նուրբ զանձներէն են: Պ. Ֆէյսիի՝ ներկայ Հրատարակութեան համար՝ իր բանաստեղծեան վրայ աւելցուց այդ մանրակարներուն մասին բացատրութիւններ:

Պ. Ֆէյսի մտադիր է ամբողջութեամբ աշխարհաբար Հայերէնի Թարգմանել Հեթումի գիրքը՝ իր լիակատար բնագրէն, եւ այդ Թարգմանութիւնը Ամսհիտի յառաջիկայ տարուան թիւերուն մէջ լոյս պիտի տեսնէ:

Իր ծրագիրներէն մէկն ալ է Փրանսերէն բնագրին քննական Հրատարակութիւն մը կատարել օր մը:

Փարիզ, Օգոստ. 1938

Ա. ԶՊԱՆԵԱՆ